

УДК 364.4-058.862

DOI: 10.12958/2227-2844-2020-7(338)-158-174

Кальченко Лариса Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна.

larysakalchenko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7763-5851>

**ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ЦІЛЬОВОГО КОМПОНЕНТУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-
ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПРЕВЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО
СИРІТСТВА У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ МІСТА**

Одним із пріоритетних теоретичних підходів дослідження будь-якого явища або процесу є системний підхід, який виступає універсальним методологічним інструментом сучасного загальнонаукового пізнання. Розкриваючи сутність системного підходу, маємо зазначити, що системний підхід – це напрямок дослідження, вивчення світу, в основі якого лежить розгляд об'єктів як системи (Панченко, 1999, с. 4), орієнтація на розкриття цілісності об'єкта, виявлення різноманітності зв'язків у ньому і приведення їх до єдиної теоретичної картини (Сорока, 2004, с. 14). Розгорнуте визначення системного підходу полягає в тому, що це підхід, при якому будь-яка система (об'єкт) розглядається як сукупність взаємозв'язаних елементів (компонентів), що утворюють певну цілісність, яка має вихід (ціль), вхід (ресурси), зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотній зв'язок.

У науковій спільноті, серед досліджень теоретиків системної «ідеології», що орієнтовані на питання сутності, моделювання і функціонування систем, які стояли біля витоків становлення загальної теорії систем, можна виділити доробки Р. Акоффа, Ф. Емері (Акофф & Емері, 2008), О. Богданова (Богданов, 1989), Л. фон Берталанфі (Берталанфі, 1969), загальної теорії живих систем – Дж. Грієра Міллера (Miller, 1978), а також Н. Луманна (Луманн, 2007) і Т. Парсонса (Parsons, 1951), які вважаються засновниками теорії соціальних систем.

Орієнтуючись на наукові розвідки вище зазначених теоретиків та визначаючи мету нашого дослідження, спробуємо розібратись, що саме являє собою система соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у територіальній громаді міста (ТГМ), які компоненти включає, а також розкриємо один з ключових, системоутворюючих компонентів – цільовий компонент (мету, завдання, результат) системи превенції соціального сирітства.

Основними методами даного дослідження є методи теоретичного пізнання – аналіз, синтез, систематизація, класифікація, узагальнення для з'ясування змісту базових понять наукового пошуку, обґрунтування сутності цільового компоненту системи соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у міській громаді.

Розкриваючи мету дослідження та проаналізувавши існуючі теоретичні концепти дефініції «система», ми усвідомили, що система соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у територіальній громаді міста (ТГМ) відноситься до відкритих, складних, матеріальних, живих, органічних детермінованих і цілеспрямованих соціальних систем, що являють собою певну цілісність, яка складається з сукупності різноманітних за своєю природою і призначенням складних елементів (підсистем: суб'єкти, об'єкти, мета, завдання, зміст, технології, форми, методи, засоби, ресурси, умови, результат тощо) та виникаючих між ними функціональних зв'язків, підпорядкованих конкретній меті, яка виступає зовнішнім системоутворюючим чинником, як вираження соціального замовлення суспільства на захист права дитини виховуватися в сім'ї / сімейному середовищі / сімейних формах виховання. Отже, мета, в певному сенсі, являє собою критерій, з урахуванням якого відбувається функціонування і розвиток системи в цілому, і окремих її компонентів зокрема.

Внутрішнім же системоутворюючим чинником, що забезпечує функціонування і розвиток системи, на думку В. Якуніна (Якунін, 1998), з якою ми погоджуємося, виступає управління, адже саме за допомогою управління реалізується та мета, яка стоїть перед системою і яка зумовлює характер її функціонування і розвитку. Іншими словами, мета опосередковано впливає на систему через управління. Тобто мета являє собою зовнішній системоутворюючий чинник, у той час як управління, а точніше самоуправління, – чинник, як правило, внутрішній. Це ще раз підтверджує необхідність винесення мети за рамки системи, оскільки зовнішні фактори, як зазначають Є. Яковлев та Н. Яковлева, не обумовлюються і не викликаються необхідністю елементів системи до об'єднання, що потрібно враховувати при моделюванні системи (Яковлев & Яковлева, 2006, с. 626).

Використовуючи системний підхід у дослідженні соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства та розглядаючи її як соціальну систему, маємо зазначити, що така система, за своєю структурою, охоплює декілька рівнів управління і функціональних зв'язків, що виникають між складовими компонентами системи: вертикальний рівень – це ієрархізовані зв'язки, які можна відстежити на:

- макрорівні – рівень держави (законодавча, нормативно-правова база, державна соціальна політика і система захисту сімей, дітей, молоді в межах країни);
- мезорівні – регіональний, місцевий рівень (рівень регіональної і місцевої влади – областей, об'єднаних територіальних громад, громад

міст тощо. Це рівень реалізації політики соціального захисту сімей, дітей, молоді і соціальної (соціально-педагогічної) роботи з ними в регіонах і на місцях);

- мікрорівні – рівень роботи з окремою особистістю та її найближчим оточенням – сім'єю, соціальними мікрогрупами, сусідськими громадами, тощо щодо активізації їх ресурсів для допомоги і самопомоги.

А також горизонтальний рівень керування – горизонтальні зв'язки, які утворюються між складовими компонентами системи у площині певного рівня та відображають відносини і функціональні зв'язки, що утворилися між компонентами системи та проявляються через самоуправління і саморегуляцію при трансформації об'єкта у суб'єкт превенції.

Розглядаючи систему соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства з точки зору організації превентивних дій та управління цим процесом, її можна уявити як складне ціле, що включає «...сукупність елементів, які забезпечують організацію, координацію й керівництво дій, спрямованих на нормальне функціонування та досягнення поставлених цілей системи» (Караман, 2012, с. 222), а саме – локалізацію соціально-педагогічними засобами можливих причин виникнення явища соціального сирітства, недопущення дитячої бездоглядності і безпритульності шляхом створення соціально-підтримуючого середовища сімей, дітей, молоді на рівні ТГМ. Саме таке розуміння системи соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста і було обрано нами за основу у даному дослідженні.

Моделюючи систему соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у територіальній громаді міста та розкриваючи її системні властивості, серед *основних структурних компонентів (елементів) досліджуваної системи* ми виділяємо **цільовий компонент**, характеризуючи який, маємо зазначити, що мета є основним інтегратором елементів у живій природі на високому рівні розвитку і одним з провідних системоутворюючих чинників у соціальних системах (Яковлєв & Яковлева, 2006, с. 51). Мета являє собою «усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення. Засоби – це предмети, способи дії, поведінки, соціальні інститути, за допомогою яких досягається певна мета; сукупність елементів діяльності, спрямованої на осмислення, покладання, реалізацію мети» (Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 371). Своєї конкретності мета набуває в завданнях, оскільки в них визначаються практичні дії, які треба здійснити фахівцям соціальної сфери, членам громади, органам місцевого самоврядування тощо, щоб вирішити проблему (Безпалько, 2006, с. 208). Отже, *цільовий компонент досліджуваної системи* включає мету, завдання та результат соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у ТГМ.

У процесі визначення *мети* соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у міській громаді, ми спираємося на ключові положення ратифікованих Україною міжнародних і вітчизняних нормативно-правових актів, що покладені в основу сучасної державної політики в сфері захисту прав та благополуччя дітей і регламентують діяльність інститутів державного і громадського секторів щодо вибудовування превентивно-профілактичних стратегій соціальної (соціально-педагогічної) роботи з превенції соціального сирітства, зокрема це: Конвенція ООН про права дитини (1989 – прийнята / 1991 – ратифікована Україною), Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996/2006), Гаазька Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей (1996/2006), Конвенція про контакт з дітьми (2003/2006), Європейська конвенція про усиновлення дітей (2008/2011), Постанова Ради Європи щодо прав дітей та розвитку соціальних послуг, дружніх до дітей та сімей (2010/2018), Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми» (2010/2012), Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010/2018); а також – Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1993), Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію Державної сімейної політики» (1999), Закон України «Про охорону дитинства» (2001), Постанова Кабінету Міністрів України «Про Програму «Українська родина» (2001), Сімейний кодекс України (2002), Закони України: «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2005), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005), «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» (2005), «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2015), «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» (2016), «Про соціальні послуги» (2019), Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки» (2006/чинна й на теперішній час), «Про затвердження Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року» (2013/чинна й на теперішній час), Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу» (2017), Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (2018) та інші.

Контент-аналіз зазначених вище засадничих нормативно-правових документів дозволяє нам виокремити ієрархію цілей державної системи соціальної роботи з сім'єю, дітьми та молоддю в Україні, в напрямку

превенції соціального сирітства, яка включає стратегічну *соціальну мету* превентивно-профілактичної роботи з сім'єю, дітьми та молоддю щодо зниження ризиків виникнення соціального сирітства, *мету соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства* у територіальній громаді міста у *широкому і вузькому значеннях*, а також спрогнозувати *результат* соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства.

Говорячи про стратегічну *соціальну мету* превентивно-профілактичної роботи з сім'єю, дітьми та молоддю щодо зниження ризиків виникнення соціального сирітства, варто зазначити, що вона акумулює в собі соціальне замовлення світової спільноти на *«забезпечення благополуччя дитини»* (Declaration of the rights of the child, 1959) та *захист її права виховуватися в сім'ї, сімейному середовищі/сімейних формах виховання*, що є невід'ємним особливим правом дитини, яке надає їй подальшу можливість успішно зреалізуватися як в особистому, так і соціальному плані.

У преамбулі Конвенції ООН про права дитини зазначено, що *«...дитині, для її гармонійного розвитку, необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння»* (Конвенція ООН про права дитини, 1991). А тому спільною *соціальною метою* превенції соціального сирітства в Україні є збереження інституту сім'ї, підвищення рівня батьківського соціально-виховного потенціалу, популяризація авторитету і цінності *«здорової сім'ї»*, сімейного виховання у суспільстві та відповідального батьківства.

Усвідомлюючи загальну соціальну ціль превентивно-профілактичної роботи з сім'єю, дітьми та молоддю щодо зниження ризиків виникнення соціального сирітства в умовах міської громади, *метою соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства в широкому значенні* є створення державою і суспільством міст і громад, що мають соціально-педагогічну спрямованість, тобто є дружніми до дітей, сімей та молоді, в яких існують сприятливі умови для захисту прав, підтримки, розвитку і реалізації потенціалу кожної дитини, сім'ї, молодої людини.

Формулюючи *мету соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у вузькому значенні*, ми акцентуємо увагу на створенні у ТГМ сприятливих умов для розвитку дитини у здоровому сімейному середовищі через соціально-правову, соціально-психологічну, педагогічну, соціокультурну та іншу підтримку сімей суб'єктами міської громади задля ефективного виконання батьками всього комплексу соціальних та соціалізуючих функцій по відношенню до дитини із забезпечення її гідного життя, виховання, розвитку, соціалізації і самореалізації та недопущення ситуації відмови від дитини, її бездоглядності чи безпритульності. Говорячи більш предметно, *кінцевою метою* соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у територіальній громаді міста є зміцнення сім'ї, збереження *«здорової*

сім'ї» і створення сприятливих умов у ТГМ щодо виховання та розвитку дитини у безпечному сімейному середовищі, активізація ресурсів як громади міста, так і самої сім'ї із забезпечення найкращих інтересів дитини через формування свідомого батьківства й відповідального ставлення батьків до виконання своїх ролей, обов'язків, функцій.

Розкриваючи концептуальний зміст цільового конструкту *«міська громада, дружня до дітей та сімей – міцна здорова сім'я – безпечне сімейне середовище – свідоме/відповідальне батьківство – забезпечення найкращих інтересів дитини»*, маємо констатувати, що лише за умови формування ТГМ як дружнього середовища дітей, сімей, молоді, та за наявності і збереження *«міцної здорової родини»*, а також зростання дитини в такій родині, можна говорити про результативність превенції соціального сирітства і реалізацію найкращих інтересів дитини, її благополуччя. Саме тому, подальшим кроком нашого дослідження стане окреслення змістових, структурно-функціональних параметрів соціальних, психолого-педагогічних феноменів *«міська громада соціально-педагогічної спрямованості, дружня до дітей та сімей» – «здорова сім'я – безпечне сімейне середовище – відповідальне батьківство» – «благополуччя дитини»*, для того щоб чітко розуміти кінцевий результат соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства в умовах ТГМ.

Характеризуючи кожен із зазначених вище феноменів, важливо наголосити, що соціально-педагогічна спрямованість ТГМ втілюється в ідеї створення міст і громад, дружніх до дітей та сімей та, власне, бере свій початок зі світової ініціативи *«Громада, дружня до дітей та молоді»*, яка стала глобальним рухом, започаткованим 1996 року як практичне втілення резолюції, прийнятої на Другій Конференції ООН з населених пунктів (Хабітат II) та поширюється в усьому світі, рух, який отримав підтримку вже у понад 3000 муніципальних округів 38 країн світу, на п'яти континентах, та яким вже охоплено понад 30 мільйонів дітей (Child and Youth Friendly Municipality Initiative, 2018; Громада, дружня до дітей та молоді, 2018, с. 7).

Українська держава приєдналася до цієї ініціативи у березні 2018 року, коли, в рамках реформи децентралізації влади, між Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, Фондом ООН у галузі народонаселення (ЮНФПА), Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством молоді та спорту України, Уповноваженим Президента України з прав дитини, Всеукраїнською асоціацією органів місцевого самоврядування *«Асоціація міст України»*, Асоціацією органів місцевого самоврядування *«Асоціація об'єднаних територіальних громад»* та Громадською спілкою *«Національна молодіжна рада України»* було підписано *Меморандум щодо впровадження в Україні програми «Громада, дружня до дітей та молоді»*, яка підтримує міста і громади в їх зусиллях, спрямованих на

створення сприятливого середовища для дітей і молоді (Громада, дружня до дітей та молоді, 2018, с. 2). Дана Програма сприяє створенню мережі, яка об'єднує органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші зацікавлені сторони, такі як організації громадянського суспільства, приватний сектор, академічні спільноти, засоби масової інформації та, головне, організації для дітей та молоді, які хочуть зробити їхні міста та громади більш дружніми до наймолодших мешканців (Громада, дружня до дітей та молоді, 2018, с. 7).

Основні вимоги, що висуваються до таких міст і громад полягають у тому, що вони повинні перетворитися у «...місце, де молодь і діти: забезпечені та захищені від експлуатації, насильства і принижень; мають хороший старт у житті, щоб вирости здоровими та доглянутими; мають доступ до базових послуг; мають якісну, інклюзивну й партисипативну освіту та розвиток навичок; висловлюють свої думки та беруть участь у прийнятті рішень, що впливають на них; беруть участь у сімейному, культурному та соціальному житті міста/громади; живуть у чистому, незабрудненому та безпечному середовищі з доступом до зелених насаджень; зустрічаються з друзями та мають місця для гри і відпочинку; мають рівні можливості, незалежно від їх етнічної належності, релігійних переконань, сімейного доходу, статі чи здібностей (Громада, дружня до дітей та молоді, 2018, с. 9). Тобто міська громада, дружня до дитини, – це, *по-перше*, «...громада, в якій: у центрі уваги перебуває дитина, а її благополуччя і безпека визнаються незаперечним пріоритетом; упроваджується *сімейно орієнтований підхід до надання соціальних послуг*, встановлюються сталі дружні взаємини між людьми з метою вдосконалення самих себе та своєї спільноти (світу, в якому вони живуть); система прийняття рішень в якій ґрунтується на *забезпеченні найкращих інтересів дитини*». *По-друге*, така громада – «...це система добросовісного місцевого управління, орієнтована на реалізацію в повному обсязі положень Конвенції ООН про права дитини та гарантію права дитини на: зростання в сімейному середовищі, безпеку; участь у житті суспільства й ухваленні рішень стосовно свого села, міста, громади; отримання оптимальних послуг з освіти, культури, охорони здоров'я; нормальні санітарні умови життя...; захист від жорстокого поводження тощо. Відтак, забезпечується комплексний підхід до оцінки та покращення ситуації в громаді, становища дітей, реалізації їх прав, що і є стрижнем ідеї створення території, сприятливої для дитини. У громаді, дружній до дитини, створюється *дружнє до дитини середовище через надання послуг усій сім'ї*. За таких обставин зростають можливості сімей задовольнити потреби дитини шляхом розвитку свого батьківського потенціалу, через виявлення та об'єднання позитивних ресурсів сім'ї, громади загалом. Батьківство у такій громаді завжди є в радість. *По-третє*, органи місцевого самоврядування з усією відповідальністю ставляться до *розвитку превентивних соціальних послуг для сімей і дітей, надання допомоги на ранніх етапах вразливості*.

Доступність послуг забезпечується через максимальне наближення послуг до місця проживання дитини та сім'ї і через мінімізацію інституційних послуг (Кияниця & Петрочко, 2017, с. 117). Фактично такий процес утворення міст та громад, дружніх до дітей, сімей та молоді гарантує реалізацію ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», в якому зазначається, що «забезпечення найкращих інтересів дитини – це дії та рішення, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини, відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної й етнічної належності, та врахування думки дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня розвитку, що може її висловити» (ЗУ «Про охорону дитинства, 2002). А відтак, ми впевнено можемо говорити про реальне запровадження превентивних стратегій щодо явища соціального сирітства шляхом збереження цілісності родини, формування свідомого, відповідального ставлення батьків (майбутніх батьків) до власної місії батьківства і створення зовнішніх умов, в рамках міської громади, для підтримки здорового сімейного середовища, утримання від вилучення дитини з сім'ї, а отже – запобігання зростанню чисельності дітей зі статусом «соціальні сироти», локалізацію виникнення і розповсюдження явища соціального сирітства.

Визначальним у цьому глобальному русі є ставлення органів місцевої виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до забезпечення потреб дітей та благополуччя сімей з дітьми; ефективне використання місцевих ресурсів та потенціалу громад; результативний менеджмент та управління для:

- створення належної кількості робочих місць та забезпечення зайнятості населення, сімей з дітьми;
- розвитку соціальної інфраструктури (школи, дитячі садки, позашкільні установи, заклади культури, спорту, магазини, дитячі майданчики, заклади соціального захисту тощо);
- прийняття бюджету, соціально орієнтованого на потреби дітей та сімей;
- створення служб, які надають послуги дітям та сім'ям, відповідно до потреб громади;
- кадрового забезпечення всіх служб, установ і закладів згідно з вимогами законодавства та потребами громади;
- створення механізмів активізації участі соціально орієнтованого бізнесу, сімей з дітьми, дітей та молоді у вирішенні проблем громади;
- якісного моніторингу діяльності служб, установ і закладів, що надають послуги дітям та сім'ям (Кияниця & Петрочко, 2017, с. 118).

Отже, *міська громада соціально-педагогічного спрямування*, що орієнтована на превенцію соціального сирітства – це громада, яка створює освітні (просвітницькі), культурно-виховні, соціально-педагогічні, соціально-психологічні, рекреаційні, соціально-правові

умови і можливості підтримки молоді, молодих батьків, сімей з дітьми задля їх успішного зростання, функціонування та реалізації як ефективних, відповідальних батьків; громада, діяльність суб'єктів якої спрямована на надання послуг із запобігання вразливості сімей щодо ризиків виникнення соціального сирітства, дитячої бездоглядності і безпритульності, орієнтованих на збереження «соціально здорової сім'ї».

Розкриваючи наступний аспект цільового конструкту соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у ТГМ, а саме – *«здорова сім'я – безпечне сімейне середовище – відповідальне батьківство»* – *«благополуччя дитини»*, визначимо його основні змістові характеристики.

Варто зазначити, що сім'я як соціальний інститут, з її основними функціями, сутнісним змістом, типами та ознаками, системою виховання і кризами, була предметом вивчення науковців різних часів та галузей знань. Аналіз наукових джерел показав, що основними тенденціями сучасних змін у сімейних стосунках є поява нових форм сім'ї, в яких відсутні звичні структура та функції, а також спостерігається процес де-стандартизації та де-інституціалізації сім'ї, які йдуть паралельно з процесами глобалізації та кризи патріархальної форми сім'ї. Важливою трансформацією в організації сімейних стосунків є зміна площини взаємовідносин – із вертикальних ієрархічних відносин влади на горизонтальні егалітарні відносини партнерства, а також втрата актуальності уявлення про норму та девіацію в аналізі сім'ї. Таким чином, аксіологічні установки щодо сім'ї змістилися з форми сім'ї на її зміст, що доводить більшу потребу людини у процесуальній стороні сімейних відносин, ніж у формалізації та інституціалізації сім'ї (Савельєва, 2016, с. 173). У контексті даних висновків, розмірковуючи над цільовим конструктом превенції соціального сирітства і дефініцією *«здорова сім'я»*, ми звернули увагу на сучасні соціально-педагогічні дослідження та узагальнене визначення сім'ї Т. Алексеєнко, яка зазначає, що *«сім'я – це первинна структурна одиниця родини і роду, але її домінуючою ознакою визнається не кровна спорідненість, а духовна. Ця ознака є визначальною у загальному функціонуванні сім'ї та особливостях здійснення нею виховної діяльності»* (Алексеєнко, 2017, с. 27), що є важливим, коли ми говоримо про феномен соціального сирітства, серед причин виникнення якого ми можемо визнати неосвіченість, недостатню психолого-педагогічну готовність (не готовність) більшості батьків, молодих батьків до усвідомлення важливості їх виховної функції та відповідального ставлення до власних дітей, розуміння потреб, інтересів та основних прав дитини, а також необхідності їх задоволення і забезпечення задля подальшого гідного майбутнього дитини, її особистісної самореалізації.

Важливо підкреслити, що показником соціального здоров'я родини є спроможність її членів протистояти внутрішнім і зовнішнім факторам ризику, які провокують кризу сімейної системи, її нестійкість і

вразливість, у тому числі й у випадку виникнення ризику відмови від дитини та ймовірного отримання нею статусу «соціальної сироти». «Вразливість – це стан незахищеності сім'ї, зумовлений наявністю внутрішніх чи/та зовнішніх факторів ризику або появою нових, які порушують баланс і негативно впливають на стан задоволення потреб дитини, який фактично є барометром вразливості сім'ї» (Кияниця & Петрочко, 2017, с. 56). А «...основним критерієм визначення «якості» сім'ї, віднесення її до того чи іншого типу за ступенем ризику соціального сирітства, є *якість дитячо-батьківських відносин*, ступінь прихильності, взаєморозуміння в сім'ї» (Осипова, 2009, с. 24).

Враховуючи означені критерії та показники, під *соціально здоровою родиною* ми розуміємо сім'ю, «...яка виконує увесь комплекс функцій, що забезпечують виховання гідного підростаючого покоління, сім'я, яка живе за законами взаємоповаги, взаємодопомоги, турботи про всіх членів родини» (Осипова, 2009, с. 24), члени якої демонструють соціальну адаптованість і здатність до підвищення власного культурно-освітнього рівня та розвитку соціально-виховного потенціалу й самостійного розв'язання сімейних криз без допомоги ззовні. *Здорова сім'я* – здатна забезпечити повною мірою потреби дитини для розвитку і потребує лише загальних послуг (освітніх, медичних) (Кияниця & Петрочко, 2017, с. 57). При цьому здорова сім'я спроможна самостійно знаходити джерела матеріального забезпечення і ресурси щодо повноцінного виконання всіх функцій сім'ї та являє собою *безпечне для дитини сімейне середовище*, що сприяє її повноцінному розвитку і самореалізації. «Безпека – стан захищеності особи чи групи; наявність способів задоволення потреб особистості, захисту її прав» (там само, с. 52). Безпечне сімейне середовище відрізняється сприятливою соціальною і психолого-педагогічною атмосферою взаємодії батьків і дітей, що ґрунтується на принципах емпатії, безумовної любові, батьківської підтримки, поваги і захисту, партнерства та відповідальності.

А тому ще одним важливим аспектом цільового конструкту системи соціально-педагогічної роботи щодо превенції соціального сирітства є *відповідальне батьківство*.

Розкриваючи сутність відповідального батьківства, ми звернулись до офіційного сайту Дитячого фонду ООН (UNICEF), де зазначається, що відповідальне батьківство передбачає безпечне фізичне середовище, нагляд за дітьми та їхньою поведінкою, сприяння розвитку їх емоційних та когнітивних компетенцій, скерування та підтримку у повсякденному житті, що фактично охоплює весь батьківський функціонал під час виховання і розвитку дитини та гарантії її прав, забезпечення найкращих інтересів і потреб, благополуччя в цілому. І «якщо батьківство – це більшою мірою біологічне та соціальне явище, то відповідальне батьківство – вияв індивідуальної та соціальної відповідальності. Компонент відповідальності у батьківстві має дуалістичний характер: з одного боку батьки відповідальні перед суспільством за виховання його

нових членів, з іншого – це вияв особистої соціальної відповідальності» (Думанська, 2015, с. 78) за процес зачаття, народження, виховання та розвиток здорової дитини, її благополуччя і самореалізацію, з урахуванням індивідуальних особливостей.

Благополуччя дитини – це стан вдовolenня (задоволеності) потреб дитини, тобто забезпеченості її прав й особистісної успішності (здатності досягати поставлених цілей, долати труднощі, мати заслужене визнання в колективі, розвивати власну особистість) (Кияниця & Петрошко, 2017, с. 51). Формування ж особистості дитини, пристосованої до самостійного життя, соціально затребуваної і повноцінної, можливо тільки в умовах соціально здорової, благополучної сім'ї. Таким чином, цільовий конструкт соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства в частині – «здорова сім'я – безпечне сімейне середовище – відповідальне батьківство» – «благополуччя дитини» замкнувся.

Зреалізувати означену комплексну мету можна за допомогою відповідних **завдань**. *Основними завданнями* соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у ТГМ є:

1) створення в межах громади сприятливого середовища для сімей, дітей і молоді, орієнтованого на захист їх інтересів, зростання благополуччя та безпеки шляхом об'єднання дій органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інших зацікавлених сторін – суб'єктів ТГМ (організацій громадянського суспільства, приватного сектору, академічних, фахових спільнот, засобів масової інформації та організацій для дітей і молоді, тощо);

2) організація міжвідомчої і міжсекторальної взаємодії суб'єктів громади міста в рамках превентивної стратегії і тактики, спрямованих на:

- просвіту дітей і підготовку молоді до усвідомленого батьківства, популяризацію ідей сімейного виховання та цінності сім'ї;
- активну підтримку молодих сімей і батьків та формування у них відповідального батьківства;
- раннє виявлення ризиків по соціальному сирітству і проявів сімейного неблагополуччя;
- укріплення сім'ї та допомогу батькам у розвитку їх соціокультурного і психолого-педагогічного потенціалу щодо виховання дітей;
- організацію сімейного дозвілля;

3) створення освітніх (інформаційно-просвітницьких), культурно-виховних, соціально-психологічних, рекреаційних, соціально-правових, інших умов і можливостей, спрямованих на активізацію взаємодії суб'єктів громади міста і сімей, дітей, молоді, з метою недопущення розвитку ситуації сімейного неблагополуччя, запобігання ризикам, причинам, провокуючим виникнення явища соціального сирітства, дитячої бездоглядності і безпритульності;

4) розробка відповідних комплексних превентивно-профілактичних програм та залучення ресурсів суб'єктів громади задля їх реалізації, а

також активізація зовнішніх і внутрішніх ресурсів самої сім'ї та особистості щодо подолання ризиків соціального сирітства.

Результатом же соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у ТГМ має бути зміцнення сім'ї та створення соціально-підтримуючого середовища сім'ї і дитини у територіальній громаді міста, яка орієнтована на інтереси та потреби дитини, її сім'ї, молоді, їх благополуччя, діяльність суб'єктів якої спрямована на локалізацію можливих ризиків і причин виникнення явища соціального сирітства соціально-педагогічними засобами, зменшення чисельності сімей, дітей та молоді групи ризику по соціальному сирітству.

Резюмуючи усе вище викладене, маємо зазначити, що системна «ідеологія» надійно зайняла своє місце в сучасній науковій теорії пізнання, а тому подальшою перспективою наших наукових розвідок стане опис наступних структурних компонентів (елементів) системи соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у територіальній громаді міста, серед яких, окрім розглянутого цільового компоненту, ми виділяємо об'єкт-суб'єктний, змістовий, технологічний, середовищний та ресурсний компоненти, змістовна характеристика яких буде представлена нами вже у майбутніх публікаціях.

Список використаної літератури

- 1. Панченко В. М.** Теория систем. Методологические основы. М.: МИРЭА, 1999. 96 с.
- 2. Сорока К. О.** Основы теории систем і системного аналізу: навч. посібник. Хмельницький: ХНАМГ, 2004. 291 с.
- 3. Акофф Р., Эмери Ф.** О целеустремленных системах / под. ред. И. А. Ушакова; пер. с англ. Изд. 2, доп. М.: ЛКИ, 2008. 272 с.
- 4. Богданов А. А.** Тектология. Всеобщая организационная наука: в 2-х кн. / редкол. Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др. М.: Экономика, 1989. Кн. 1. 1989. 304 с.; Кн. 2. 1989. 488 с.
- 5. Берталанфи Л.** Общая теория систем – обзор проблем и результатов. *Системные исследования. Ежегодник.* М.: Наука, 1969. С. 30–54. URL: http://grachev62.narod.ru/bertalanffy/bertalanffy_2.html (дата звернення: 01.06.2016).
- 6. Miller James Grier** (1978). *Living Systems. The Basic Concepts.* URL: <https://www.panarchy.org/miller/livingsystems.html> (Date of application: 01.09.2016).
- 7. Луманн Н.** Социальные системы. Очерк общей теории. Пер. с нем. И. Д. Газиева; под ред. Н. А. Головина. СПб.: Наука, 2007. 648 с.
- 8. Parsons T.** (1951) *The social system.* Glencoe, Illinois: «The Free Press», 575 p. URL: <http://home.ku.edu.tr/~mbaker/cshs503/talcottparsonssocialsystem.pdf> (Date of application: 18.02.2016).
- 9. Якунин В. А.** Педагогическая психология: учеб. пособие. СПб.: Изд-во Михайлова В. А., Изд-во «Полиус», 1998. 639 с.
- 10. Яковлев Е. В., Яковлева Н. О.** Педагогическая концепция: методологические аспекты построения. М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006. 239 с.
- 11. Караман О. Л.** Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України: монографія. Луганськ:

Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. 481 с. **12. Філософський** енциклопедичний словник. Довідкове видання / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ: Абрис, 2002. 742 с. **13. Безпалько О. В.** Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія. К.: Наук. світ, 2006. 363 с. **14. Declaration** of the rights of the child. Proclaimed by UN General Assembly Resolution 1386 (XIV) of 20 November 1959. URL: <https://www.unicef.org/malaysia/1959-Declaration-of-the-Rights-of-the-Child.pdf> (Date of application: 01.09.2017). **15. Конвенція** ООН про права дитини. К.: Видавництво ЮНІСЕФ в Україні, 1991. 31 с. **16. Child** and Youth Friendly Municipality Initiative Children at the heart of the community. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/child-and-youth-friendly-municipality-initiative#:~:text=of%20the%20Child-,Solution,launched%20In%20Ukraine%20in%202018> (date of application: 10.03.2018). **17. Громада**, дружня до дітей та молоді. Навчальний посібник для реалізації ініціативи на місцевому рівні в Україні. К.: ЮНІСЕФ, 2018. 76 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/2361/file/CCF_manual_ukr.pdf (дата звернення: 01.06.2018). **18. Кияниця З. П.,** Петрович Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології. К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с. URL: <http://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1513689511.pdf> (дата звернення: 01.06.2018). **19. Закон** України „Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року. *Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей*. К.: Дитячий фонд ООН „ЮНІСЕФ”, 2002. 318 с. **20. Савельєва Ю. М.** Сім'я як філософська проблема: досвід реконструкції: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Суми: СДУ, 2016. 209 с. **21. Алексеєнко Т. Ф.** Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання: дис. на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук, спеціальність 13.00.05 – соціальна педагогіка, 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ: НАПН України, Інститут проблем виховання, 2017. 573 с. **22. Осипова І. І.** Система предотвращения социального сиротства: автореф. дис. ... доктора социолог. наук: спец. 22.00.04. Н. Новгород, 2009. 64 с. **23. Думанська В. П.** Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3 (25). С. 75–86. **24. Офіційний** сайт UNICEF. URL: http://www.unicef.org/earlychildhood/index_69849.html (дата звернення: 11.06.2015).

References

1. Panchenko, V. M. (1996). *Teoriya sistem. Metodologicheskoye osnovy* [The Systems theory. Methodological bases]. M.: «MIREA» [in

Russian]. **2. Soroka, K. O.** (2004). *Osnovy teorii system i systemnoho analizu* [Fundamentals of systems theory and systems analysis]. Khmelnytskyi: KhNAMH [in Ukrainian]. **3. Akoff, R.** & Emeri, F. (2008). *O celeustremlennyh sistemah* [On purposeful systems]. Izd. 2, dop. M.: LKI [in Russian]. **4. Bogdanov, A. A.** (1989). *Tektologiya. Vseobshchaya organizacionnaya nauka* [Tectology. General organizational science]. (Vols. 1-2). M.: Ekonomika [in Russian]. **5. Bertalanfi, L.** (1969). *Obshchaya teoriya sistem – obzor problem i rezul'tatov* [General systems theory – an overview of problems and results]. *Sistemnye issledovaniya. Ezhegodnik – System research. Yearbook.* M.: Nauka. Retrieved from http://grachev62.narod.ru/bertalanffy/bertalanffy_2.html (Last accessed: 01.06.2016) [in Russian]. **6. Miller, James Grier.** (1978). *Living Systems. The Basic Concepts.* Retrieved from <https://www.panarchy.org/miller/livingsystems.html> (Last accessed: 01.09.2016) [in USA]. **7. Lumann, N.** (2007). *Social'nye sistemy. Ocherk obshchej teorii* [Social systems. An outline of the general theory]. SPb.: Nauka [in Russian]. **8. Parsons, T.** (1951). *The social system.* Glencoe, Illinois: The Free Press. Retrieved from <http://home.ku.edu.tr/~mbaker/cshs503/talcottparsonssocialsystem.pdf> (Last accessed: 18.02.2016) [in USA]. **9. Yakunin, V. A.** (1998). *Pedagogicheskaya psihologiya* [Educational psychology]. SPb.: Izd-vo Mihajlova V. A.; Izd-vo «Polius» [in Russian]. **10. Yakovlev, Ye. V.** & Yakovleva, N. O. (2006). *Pedagogicheskaya koncepciya: metodologicheskie aspekty postroeniya* [Pedagogical concept: methodological aspects of construction]. M.: Gumanitar. izd. centr VLADOS [in Russian]. **11. Karaman, O. L.** (2012). *Sotsialno-pedahohichna robota z nepovnolitnymi zasudzhenyymi v penitentsiarnykh zakladakh Ukrainy* [Socio-pedagogical work with juvenile convicts in penitentiary institutions of Ukraine]. Luhansk: Vyd-vo DZ „LNU imeni Tarasa Shevchenka” [in Ukrainian]. **12. Filosofskiy** entsyklopedychnyi slovnyk. Dovidkove vydannia [Philosophical encyclopedic dictionary. Reference edition]. (2002). Eds. V. I. Shynkaruk, L. V. Ozadovska, N. P. Polishchuk. Kyiv: Abrys [in Ukrainian]. **13. Bezpalko, O. V.** (2006). *Orhanizatsiia sotsialno-pedahohichnoi roboty z ditmy ta moloddu u terytorialnii hromadi: teoretyko-metodychni osnovy* [Organization of social and pedagogical work with children and youth in the territorial community]. K.: Nauk. svit [in Ukrainian]. **14. Declaration** of the rights of the child. Proclaimed by UN General Assembly Resolution 1386 (XIV) of 20 November 1959. URL: <https://www.unicef.org/malaysia/1959-Declaration-of-the-Rights-of-the-Child.pdf> (Date of application: 01.09.2017). **15. Konventsiia** OON pro prava dytyny [UN Convention on the Rights of the Child]. (1991). K.: Vydavnytstvo YUNYSEF v Ukrayini [in Ukrainian]. **16. Child** and Youth Friendly Municipality Initiative Children at the heart of the community. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/en/child-and-youth-friendly-municipality-initiative#:~:text=of%20the%20Child,-,Solution,launched%20In%20Ukraine%20in%202018> (Last accessed: 10.03.2018). **17. Hromada,** *druzhnia do ditei*

ta molodi. Navchalnyi posibnyk dlia realizatsii initsiatyvy na mistsevomu rivni v Ukraini [A community friendly to children and youth. Navchal'nyu posibnyk dlya realizatsiyi initsiatyvy na mistsevomu rivni v Ukrayini]. (2018). K.: YuNISEF. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/media/2361/file/CCF_manual_ukr.pdf [in Ukrainian].

18. Kyianytsia, Z. P. & Petrochko, Zh. V. (2017). Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy [Social work with vulnerable families and children]. (Vols. 1-2). Vols. I. Suchasni oriientyry ta kliuchovi tekhnolohii. K.: OBNOVA KOMPANI. Retrieved from <http://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1513689511.pdf> (Last accessed: 01.06.2018) [in Ukrainian].

19. Zakon Ukrayiny «Pro okhoronu dytynstva» vid 26 kvitnya 2001 roku [Law of Ukraine «On Child Protection» of April 26, 2001]. (2002). *Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv u sferi zakhystu prav ditey*. K.: Dytyachyy fond OON «UNICEF» [in Ukrainian].

20. Savelieva, Yu. M. (2016). Simia yak filosofska problema: dosvid rekonstruktsii [The family as a philosophical problem: the experience of reconstruction]. *Candidate's thesis*. Sumy: SDU [in Ukrainian].

21. Aliksieienko, T. F. (2017). Kontseptualizatsiia sotsialno-pedahohichnykh osnov suchasnoho simeinoho vykhovannia [Conceptualization of socio-pedagogical foundations of modern family education]. *Doctor's thesis*. Kyiv: NAPN Ukrainy, Instytut problem vykhovannia [in Ukrainian].

22. Osipova, I. I. (2009). Sistema predotvrashcheniya social'nogo sirotstva [System for preventing social orphanhood]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. N. Novgorod [in Russian].

23. Dumanska, V. P. (2015). Vidpovidalne batkivstvo: teoretychnyi aspekt [Responsible parenthood: a theoretical aspect]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy*, 3 (25) [in Ukrainian].

24. Ofitsiinyi sait UNICEF [UNICEF official website]. Retrieved from http://www.unicef.org/earlychildhood/index_69849.html (Last accessed: 11.06.2015) [in USA].

Кальченко Л. В. Змістовна характеристика цільового компоненту системи соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у територіальній громаді міста

У статті представлено змістовну характеристику цільового компоненту системи соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у територіальній громаді міста, який включає мету, завдання та результат соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у ТГМ. Визначено ієрархію цілей державної системи соціальної роботи з сім'єю, дітьми та молоддю в Україні, в напрямку превенції соціального сирітства, та розкрито стратегічну соціальну мету превентивно-профілактичної роботи з сім'єю, дітьми та молоддю щодо зниження ризиків виникнення соціального сирітства, мету соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у територіальній громаді міста у широкому і вузькому значеннях, а також спрогнозовано результат соціально-педагогічної роботи з превенції

соціального сирітства у ТГМ. Розкрито концептуальний зміст цільового конструкту превенції соціального сирітства у ТГМ, який включає поняття: «міська громада соціально-педагогічної спрямованості, дружня до дітей та сімей» – «здорова сім'я – безпечне сімейне середовище – відповідальне батьківство» – «благополуччя дитини».

Ключові слова: превенція соціального сирітства; мета превенції соціального сирітства; соціальна мета превентивно-профілактичної роботи з сім'єю, дітьми та молоддю; територіальна громада міста.

Кальченко Л. В. Содержательная характеристика целевого компонента системы социально-педагогической работы по превенции социального сиротства в территориальной общине города

В статье представлена содержательная характеристика целевого компонента системы социально-педагогической работы по превенции социального сиротства в территориальной общине города (ТОГ), который включает цель, задачи и результат социально-педагогической работы по превенции социального сиротства в ТОГ. Определена иерархия целей государственной системы социальной работы с семьей, детьми и молодежью в Украине, в направлении превенции социального сиротства, и раскрыта стратегическая социальная цель превентивно-профилактической работы с семьей, детьми и молодежью по снижению рисков возникновения социального сиротства; цель социально-педагогической работы по превенции социального сиротства в территориальной общине города в широком и узком значениях, а также спрогнозировано результат социально-педагогической работы по превенции социального сиротства в ТОГ. Раскрыто концептуальное содержание целевого конструкта превенции социального сиротства в ТОГ, который включает в себя понятие «городская община социально-педагогической направленности, дружественная для детей и семей» – «здоровая семья – безопасная семейная среда – ответственное родительство» – «благополучие ребенка».

Ключевые слова: превенция социального сиротства; цель превенции социального сиротства; социальная цель превентивно-профилактической работы с семьей, детьми и молодежью; территориальная община города.

Kalchenko L. Meaningful Description of Target Component of the System of Social and Pedagogical Work on Prevention of Social Orphanhood in the Territorial Community of City

The article presents meaningful description of target component of system of socio-pedagogical work on prevention of social orphanhood in the territorial community of city which includes purpose, objectives and results of socio-pedagogical work on prevention of social orphanhood in TCC. The goal hierarchy of the state system of social work with family, children and youth in the direction of prevention of social orphanhood in Ukraine is defined; and the strategic social purpose of preventive work with family, children and youth on

reduction of risks of social orphanhood, the purpose of social and pedagogical work on the prevention of social orphanhood in the territorial community of city in broad and narrow meanings, as well as the result of socio-pedagogical work on prevention of social orphanhood in TCC are detected. The conceptual content of target construct of prevention of social orphanhood in TCC is revealed which includes the concept: «urban community of social and pedagogical orientation, friendly to children and families» – «healthy family – safe family environment – responsible parenting» – «child welfare».

The author notes that the ultimate goal of socio-pedagogical work on prevention of social orphanhood in the territorial community of city is strengthening of family and creation of favorable conditions for upbringing and development of a child in safe family environment, activating resources of both the city community, ensuring the best interests of a child through forming of conscious attitude to parenthood, and responsible attitude of parents to performance of their roles, responsibilities, parental functions in young people.

Key words: prevention of social orphanhood; purpose of prevention of social orphanhood; social purpose of preventive work with family, children and youth; territorial community of city.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2020 р.

Прийнято до друку 24.12.2020 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.